

Mezey Barna*

A kodifikációs minták történetéhez

1. Bevezetés

A szuverenitás változatai a 19–20. század magyar jogfejlődésében című kutatási program egyik fő szempontja volt a büntetőjog kodifikációs folyamatainak vizsgálata, amely egész Európa jogfejlődése és jogegysége szempontjából központi szerepet játszott a felvilágosodás korától a huszadik századig.

Miután ez a kontinentális jelenség egyfelől mélyen áthatotta a jogi gondolkodást Angliától az Orosz birodalomig, Norvégiától Olaszországig,¹ a jogalkotásban kikerülhetetlen tudományos, praktikai és törvényhozási hatások érvényesültek. A modern kodifikáció a rendi centralizáció és az abszolutizmusok „terméke”,² célja a központosított hatalom szimbolikus kifejeződéseként, de nagyon is gyakorlati megfontolások jegyében megvalósított jogegység.³ A folyamat kísérőjelenségeként, majd meghatározójaként a felvilágosodás „harcos filozófiája” a polgárosodás szolgálatában doktrinális alapokat szolgáltatott a jogtudomány számára, amely így a kor felfogásának megfelelő alkotmányos követelménnyé szilárdította a garanciális biztosítékokat ígérő rendezést. S miután a kodifikáció nem egyszerűen a jogalkotás ideológiai-technikai kerete, hanem rendszerszerűséget, kizárólagosságot, egységet, teljességet, ellentmondás-mentességet követelő tartalmi elvárás⁴ is, az előkészítő munkálatok a végrehajtó hatalom aktív közreműködését is igényelték, így hatása a kormányzatokra, az alkotmányos fejleményekre vitathatatlan.

A kodifikáció a konkrét állami jogalkotáson túlmenő, sokágú, sokirányú áramlatot kezelő, multinacionális szakmai program volt, az abszolutizmusok egyik meghatározó eszköze, amely szerte Európában számtalan kísérletet ért el, és megoldásokat kínált, de a kontinenst átfogó jellege okán válaszokat is befogadott. Ez a jelenség Európához kapcsolódott, és az Európa-centrumban (ahogy akkor, a 19. században mondták: a kultúrállamokban) kibontakozó közjogi és szakmai mintákat kereső, szélső nemzeti tudományosság pozicionálásában érdekelt államokban alapvető jelentőségű hatással bírt.⁵

A büntető kodifikáció kezdettől fogva csomópontja volt a közjogi küzdelmeknek. A jogágazatosodás folyamatának kritikus pontja ugyanis a büntető törvénykönyvek létrejötte, a szokásjog uralta középkori jogi praxisról teoretikus alapon elkülönített, szisztematikusan felépülő,

racióális szempontú, precíz fogalmakkal operáló szakjog definiálása.⁶ Maga a kodifikációtörténet igazolja, hogy a büntető törvénykönyvek megszületése egyfajta kölcsönös előnyökön (és viszonyos hátrányokon) nyugvó *alkufolyamat eredménye* volt.

A központi kormányzat a rendi önkény és a törvénykezési partikularizmus felszámolásának lehetőségét latolgatta, miközben a mérleg másik serpenyőjében a királyi hatalom deklaratív korlátozása hozott mérlegelendő ellenérvet. A rendek jogaik garantálását, státuszuk védelmét, az udvarral szembeni további közjogi biztosítékot keresték a kodifikációban, miközben tudták, hogy ez az ő törvénykezési szabadságuk/szabadosságuk erős korlátait állítja majd. A büntető kodifikáció a jogrendezés, a jogegységítés, a központi hatalom szilárdításának eszköze a felvilágosult abszolutizmus céljainak egyike, így a modern állam felé vezető út fontos állomása.

A sajátos magyar–Habsburg hatalmi viszonyrendszer jellegzetessége volt a folytonos alkotmányos küzdelmek jelenléte a politikai életben, aminek velejárója a *politikai eszközként* is alkalmazható és alkalmazott büntető törvénykezés. A vizsgált korszak első felében (általam a 18–19. század fordulójától elemzett) *rendi ellentállás* s az ezzel szemben formálódó kormányzati törekvések jellemezte ellentmondásos álláspontok domináltak a jogalkotási programokat. Végző soron ennek lett köszönhető az 1843. évi büntetőjavaslatok elkészülte, miképpen végző sikertelensége is.

A monarchikus diktatúra abszolutizmust idéző kormányzati és jogpolitikája a szuverenitását veszített és alkotmánya helyreállítását követelő nemzet ellenében az *unifikáció* filozófiáját követve az osztrák jogszabályok (így a büntető törvénykönyv, büntető perrend és büntetés-végrehajtás) magyarországi hatálybaléptetését kényszerítette ki.⁷ Ez a magyar jogalkalmazásban részben az *alkalmazkodás*, részben a *túlélési taktikák* kialakítását követelte meg. A büntetőkommentár-irodalom és a joggyakorlat megerősödését regisztrálhatjuk, amelynek egyik mellékhatásaként a magyar tradicionális jogot az osztrák joggal *egyeztető*, megoldásokat kereső jogász értelmiség képződött, amely a nehézségek nyitját a nemzetközi (európai és amerikai) szakmai eredmények megismerésében és lehetséges *adaptációjában* látta és tapasztalta.⁸

Az itt kialakuló *tudományosan művelt jogászgarnitúra* lett alapja a kiegyezéskor korszak mindenféle mércével mérten jelentős kodifikációjának. 1867-et követően egy percig sem volt kérdéses a *szuverén* jogalkotás, amelynek már csak történeti előzményei okán is erős kontúrja lett az *osztrák jog elutasítása*. Ez a tendencia viszont felerősítette az ausztriainál modernebb, tudományosan megalapozott, többnyire német és francia büntetőtörvény-alkotás és törvénykezés mintaként történő megidézését.

A kutatásnak az az elvárása, hogy a regionális fejlődés tükrében kerüljön sor a vizsgálatra, tekintve, hogy a régió a 20. századig a lengyel térséget leszámítva a Monarchia keretein belül fejlődött, az osztrák–magyar viszonylatban volt értelmezhető. 1867-ben, mikor az ország alkotmányát visszaállító kiegyezés jegyében Magyarország közjogi része lett a monarchiának, szuverenitásának egy hányadáról

* Mezey Barna DSc, az MTA doktora, korábbi kutatócsoport-vezető, HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-2234-9452

a magyar politikai elit az akkor nagyobbban látszó jó érdekében lemondott. Ebben a vonatkozásban viszont minden törvényalkotási lépés a birodalom feltételrendszeréhez igazodott, a magyar alkotmányosság része és függvénye volt az Osztrák–Magyar Monarchiának. Ugyanakkor a büntetőjog az önálló magyar törvényalkotás terrénjába esett, ami minimálisra szorította a kötelezőségek hatókörét. Jellemzőbb annak vizsgálata, hogy az elismerten a klasszikus iskola csúcsteljesítményeként hatályba lépő 1878. évi V. törvénycikk milyen hatással volt a más regionális alakulatok jogára.⁹

2. A kodifikációs eszme befogadása

A büntető kodifikációk története az európai jogtörténetben a büntető törvénykezési rendtartások rögzítésével vette kezdetét. Németországban városi és tartományi *Halsgerichtsordnungen* sora jelent meg a 15. századtól, hogy 1532-re a *Constitutio Criminalis Carolina*ban teljesedjen ki az állami büntető monopólium rögzítése iránti szándék.¹⁰ Ezzel megindult a római jog recepciója a büntetőjog-alkotás területén is,¹¹ ami majd a természetjognak a büntetőjog-tudományba beplántáló felvilágosodás korában valóságos kodifikációs hullámmá érett.¹² Jóllehet a magyar büntető kodifikáció megkészségét hagyományosan hangsúlyozzák a büntetőjog-tudomány szerzői, a magyar jogalkotói szándék jelenvalósága igazolható. A hazai igazságszolgáltatás megjavításának gondolata már a 17. században napirenden volt. Az 1681. évi országgyűlésen egyetértettek a rendek a kormánnyal, hogy ti. az igazságszolgáltatás rossz állapota igényli annak megújítását, ennek realizálására vonatkozó elképzelések jelentősen eltértek egymástól.¹³ Ezzel a feudális-rendi büntetőjog átalakítása elnapoltatott.¹⁴ Nem sokkal később az uralkodó elé helyezett ún. országrendezési javaslat (*Einrichtungswerk*)¹⁵ nem nyerte el a magyar politikai elit támogatását. Aligha véletlen, hogy az országrendezéssel megbízott Kollonich a *Ferdinanda* latin fordítását (*Praxis Criminalis* címmel) a *Corpus Juris*hoz csatoltnak nyomtattatta ki Nagyszombatban, és kiadását az 1687–1688. évi pozsonyi rendi országgyűlés alkalmával tette közzé.¹⁶ Mindenesetre a szakirodalom ezekre a diétákra tekint a magyar büntetőjog szisztematikus rendezésének kiindulópontjaként,¹⁷ ettől fogva a büntető kodifikáció kérdése, a magyar közgondolkodásnak szerves része lett.¹⁸ A sikertelen kísérletek után nyilvánvaló eredményként nyugtázható az 1723. évi törvények közül a bírósági szervezet átfogó reformját illető szabályok megszületése, s ezzel az igazságszolgáltatás legalább részleges korszerűsítése. Nem teljesült viszont a bécsi udvar régi terve, a nemesi jogokat konzerváló *Tripartitum* felülvizsgálata.¹⁹

A 18. század második felében Magyarországon is ismertté váló kodifikációs eszmék megindították a gondolkozást, ha nem is azonnal a kodifikációról, de legalább a jogrendezés irányába. Az országgyűlési jegyzőkönyvek több modernizációs próbálkozásról is tanúskodnak, melyek ekkortájt értelemszerűen nem szólhattak másról, mint a rendi alapintézmények döntő pozíciójának megin-

gatásáról.²⁰ A *jogrendezés igénye*, mely a török háborúk és a függetlenségi küzdelmek lezárását követően erősödött meg, a rendi oldalon kezdetben inkább a törvénykezési rendtartások és a bírósági szervezet megújítását szorgalmazó törekvések élenkülését hozta. A kormányzati kezdeményezések a birodalom területén kialakítandó jogegység érdekében az *európai eszmei áramlatok kodifikációs mozgalmaihoz* kapcsolódtak, s ezzel megalapozták a birodalmi törvénykönyvek megszületését, majd a *magyar kodifikációs hullámot* is.²¹ Az 1712. évi javaslat, az 1719-es *Novum tripartitum*, a *Praxis Criminalis* lefordítása és csatolása a törvénytárhoz, az 1728–1729. évi tárgyalások még többnyire az udvar erőfeszítéseinek keretein belül maradtak. Az 1790–1791. évi országgyűlés egyik deputációs munkálatának eredménye, az 1795. évre véglejezett büntető törvénykönyvi tervezet azonban, ami már teljes javaslatként került a törvényhozás elé, a rendek közreműködésével készült el.²² A rákövetkező országgyűlésekben a felvilágosodás, a nyugati tudományosság hatására elfogadottá lett a törvénykönyvekbe foglalt jogrendezés gondolata. Az 1827. évi országgyűlés az általa kiküldött választmányuk ugyan még csak azt a feladatot szabta, hogy az 1790–1791. évi 67. törvénycikk elvei szerint vegye tárgyalás alá a munkálatokat, azokat bírálja meg, és véleményét a következő országgyűlésre nyújtsa be,²³ de a folyamat lendületet kapott. A tanácskozással eredményeit a nádor nyomtatásban közzétette,²⁴ és véleményezésre megküldte a vármegyéknek. Ez a döntés kiszélesítette a modernizáció és a kodifikáció fókuszát, új tartalommal töltötte meg, alakító tényezővé tette a vármegyék közgyűléseit, és aktivizálta a követi rendszert.²⁵ Az munkálatok vitája tematizálta a közbeszédet, beemelve abba a rendi jog megreformálásának lehetőségét is. Hiába voltak az operátumok elavultak, esetszerűek, a rendi szempontokat messzemenően érvényesítő,²⁶ a közgondolkodásba visszavonhatatlanul bekerült a tradicionális jog megváltoztatásának igénye, a kodifikációs eszme. Az 1831. esztendő szakmai polémiái felrázták a rendi közvéleményt, mozgásba hozták a szakmai-politikai struktúrákat.²⁷ A folyamat ráadásul egy megfiatalodott ellenzék színre lépésével²⁸ párosult, amely a hagyományos rendi érdekképviseleten belül egy szakmailag is felkészült országgyűlési követgarnitúrát prezentált a közügyek megvitatásához.

A felrisszult ellenzék magához a törvényhozási folyamathoz is újszerűen közelített. A korábbi gyakorlattal szemben elfogadta, sőt fontosnak ítélte az átfogó törvénykönyvi szabályozás lehetőségét.²⁹ A rendszerszerűség hangsúlyozása, a jogalkotói tapasztalatok hasznosításának igénye, a korábbi munkálatok avultságának felismerése egy *tervszerű kodifikáció racionalitását* vizionálta.³⁰

Új jelenség volt annak felismerése is, hogy a törvényhozói szervezet elfogadott eleme kell legyen a *bizottsági előkészítő apparátus*, egy olyan választmány, mely „egy systematisált codexnak csontvázát dolgozza ki. Csak ez lehet egyetlen egy ösvény, melyen sikerrel haladhatunk; különben a nehézségekből kigázolnunk teljes lehetetlen”.³¹ A változások bár a magánjogi törvénykönyv tervezetének ügyét nem mozdították előre, egy évtizeden belül lezajlott a kereskedelmi jog kodifikációja,³² és az ország-

gyűlés elé került a büntető törvénykönyv tervezete is. Ebben a munkában tevékeny szerepet vállalt Deák Ferenc, aki kezdettől fogva a kodifikáció meggyőződéses híve volt, a consuetudinális joggal szemben következetesen képviselte a rendszerszerű szabályozást, elkötelezett híve volt a garanciális jogrendszernek. Egy olyan jogrendszernek, amelyben, ha „a polgárok személyes szabadsága, sőt néha élete foroghat kérdésben, [...] nem a bírónak önkénye, hanem a törvénynek szeghetetlen szent szava szolgáljon arányul...”³³ Megfogalmazásában a törvényhozás *garanciális felsőbbiségét* vallja a törvénykezés esetlegesége fölött, a büntető törvénykönyv eszközszerét rajzolja meg a bírói önkény ellenében. A büntető kodifikáció esszenciája ez a néhány mondat.

A magyar kodifikációs mozgalmakkal párhuzamosan Erdélyben is készültek törvénykönyvtervezetek,³⁴ amelyek közül az 1811. évi átjutott az országgyűlés szűrőjén is, szentesítése azonban itt is elmaradt.³⁵ Annak azonban bizonyosságául szolgált, hogy Erdélyben is erős volt a kodifikációs mozgalom, s a törvényalkotáshoz szükséges szakemberek sem hiányoztak.

A legendás 1843. évi javaslatot megalapozó törvényi rendelkezés, miszerint „a büntető törvénykönyvvel elválhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett országos választmány neveztetett”,³⁶ világosan igazolta, hogy az elmúlt évtizedekben a szakmai és tudományos igények alapvetően megváltoztak, a kodifikáció feladata a rendi politizálásban felértékelődött. A választmány 1841. december 1-jén tartotta első ülését, konkrét javaslatait három alválasztmány dolgozta ki, munkája eredményét³⁷ pedig 1843. július 5-i elegyes ülésében mutatta be.³⁸ A törvényjavaslatok gondos előkészítése, színvonalas országgyűlési vitája briliáns törvénykönyvet ígért.³⁹ Ám, mint ismeretes, a büntetőjogi és a büntetőperjogi plánum a főrendek és az alsótábla nézeteltérésein megbukott. Ezután a rendi törvényhozás folyamatában újabb törvénykönyv tervezete már nem került a Karok és Rendek elé. Az 1843-as plánummal lezárult a feudális-rendi korszak utolsó évszázadának kodifikációskísérlet-sorozata.

Deák Ferenc, a Batthyány-kormány igazságügy-minisztere teljesíthetetlen elvárásokkal nézett szembe. Az áprilisi törvényhozás emberöltőnyi méretű törvényalkotási csomagot tett a miniszter elé. Az ósiség eltörlésével járó szabályozási igényt magánjogi kódex kidolgozásával kellett kielégíteni; az úrbéri terhek megszüntetésével kapcsolatos teendőkről, a magánföldesurak kármentesítéséről „a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot” várt az országgyűlés a minisztérium előterjesztésében. Az összesítésről, a legelőlkülönözésről és a faizásról rendelkezve az országgyűlés részletes törvényjavaslat előterjesztésére kötelezte a minisztériumot. A papi tized eltörlésére vonatkozó deklaráció törvénysszöveggé változtatását úgyszintén a jövő országgyűlésre halasztották. Magyarország és Erdély egyesítéséről szóló törvénycikk nyomán az egyesülés részletes szabályainak kimunkálása várt a tárcára; a közös teherviselésről rendelkező törvénycikk a köztelherviselés konkrét formájának és az adórendszernek kidolgozását is az igazságügyi minisz-

tériumra testálta; az úrbéri megszüntetett magánúri javadalmak satusadóssággá leendő átváltoztatásának részletes szabályait az országgyűlés a tárcától várta. A hitelintézet-re, a magyar egyetemre, a nemzeti őrseregre vonatkozó végleges szabályozás kimunkálása is Deák tárcájára várt. A magánjogi törvénykönyv mellett az igazságszolgáltatás modernizálásának terve is az asztalon volt, az 1843-as javaslatoknak a törvényszintre emelésével (a büntetőkódex megalkotásával, a büntető perrendtartás törvényi megvalósításával, a büntetőügy reformjával), a törvénykezési szervezet polgári szellemű átalakításával, a bírói függetlenség deklarálásával és garanciáinak kiépítésével.⁴⁰

Az alkotmányos forradalom megkövetelte politikai átalakulás és a háborús viszonyok kialakulása nyomán a büntető kodifikáció *elveszítette önálló politikai jelentőségét*, csökkent a fontossága a törvényhozás szemében. Szakkérdéssé válva azonban (a politikai szükség hatására) a törvényhozás visszanyúlt az 1843. évi tervezetekhez, és *hatályos jogba emelte* annak egyes részleteit (a sajtótörvényben a sajtóesküdtészi rendeletben, a véstörvényben és a büntetőügyi rendeletben). Deák Ferenc szerepvállalása, befolyása és tekintélye megakadályozta az észszerűtlen törvényalkotást, kodifikátori elkötelezettsége azonban mindvégig hatással volt a jogalkotásra. Az 1843. évi javaslat ismertsége és népszerűsége folyamatosan napirenden tartotta a kodifikáció kérdését.

Sajátos helyzet alakult ki az osztrák katonai megszállás idején. A reformkori kodifikációs mozgalmak erejüket vesztítették, a diktatúra kiépülésével pedig (legalábbis átmenetileg) értelmetlenné is váltak. A szabadságharc bukását követően a megszálló osztrák hatóságok (a hadiállapot felszámolását követően) Magyarországon is az 1803-ban életbe léptetett *Strafgesetz* szabályainak megfelelően jártak el.⁴¹ Az 1852-ben kibocsátott és a birodalom egész területén érvényesként értelmezett⁴² „új” *Strafgesetz* pedig hivatalosan is *hatályos joggá* vált. Ez a tény két jelentős következménnyel járt. Egyfelől a magyar büntetőjogéletben stabilizálta az írott jog szerepét, növelte jelentőségét, keretbe fogta az amúgy is elbizonytalanodott bírói praxist. Másfelől pedig kikényszerítette a jogalkalmazóknak elméleti, szakmai-tudományos kapaszkodókat biztosító szakirodalom jelentős megerősödését.⁴³

Az *Októberi Diploma* a tradicionális magyar intézményeket ismét érvényesnek tekintette, az oktrojált büntetőkódex hatályát pedig az Országbírói Értekezlet az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* kibocsátásával megszüntette.⁴⁴ A büntetőjog felülvizsgálatára rendelt albizottmány hosszabb, az 1843-as javaslat felélesztése fölött folytatott vita után elfogadva Deák Ferenc javaslatát, a reformkori plánum mellett tette le a voksot. A plánum azonban inkább a feudális-rendi szabályozás visszahozatala mellett döntött, Fayer László szerint azért, mert „nem mert ilyen, voltaképpen törvényhozási munkára vállalkozni”.⁴⁵ A döntés alapja egyértelműen a negyvennyolcas politikai retorika kereteibe ágyazott ellenállás volt, amely viszolygva tekintett minden oktrojált szabályra, annak jelentőségére vagy minőségére tekintet nélkül. Ahol nem ütött elháríthatatlan akadályba, a magyar jogász grémium a *teljes restitúció* mellett döntött. Így került sor az osztrák

büntetőtvény szimbolikusan értelmezendő *kitörlésére* a magyar jogtörtételeből.⁴⁶ Inkább döntött a grémium a kodifikálatlan, alapelveket nélkülöző, elavult szabályokat tartalmazó, garanciák rögzítését nélkülöző, teljesen elavult és avított szabályokon nyugvó büntetőjog visszahozataláról, mint a már (igaz kényszerűen) alkalmazásba vett, korszerűbb osztrák büntetőtvény esetleges továbbalkalmazásáról vagy korrekciójáról.⁴⁷ A bírák ugyanakkor már maguk sem igazodtak el a rendi jog részleteiben, a rendi kategóriák értelmezhetetlenek lettek a polgári bíraskodás kereteiben. Érzékelhető szükség volt a kodifikációra, a szakma igényelte a rendszerezett, szisztematikus büntetőtvényt.

Ennek vált bizonyosságává Pauler Tivadar kétkötetes műve, a *Büntetőjogtan*.⁴⁸ A pesti egyetem büntetőjogi képzéséhez tananyagként készült, magas tudományos színvonalú kompiláció arra vállalkozott, hogy ötvözze a régi magyar szabályokat az osztrák büntetőtvény rendelkezéseivel, az 1843-as büntetőtvény-javaslat kezdeményezéseivel, valamint a német tudományos iskolák megismert eredményeivel. A *büntetőkérdés mintájára szerkesztett tankönyv* a bírák és ügyészek, ügyvédek kezébe került, általános használatba vették azt, s így mint valamiféle szokásjog, *formálni* kezdte a praxist,⁴⁹ „mondhatni valódi jogforrás tekintélyével bírt”,⁵⁰ „úgy idézték, mint törvényt”.⁵¹ Pauler egyértelműen fogalmazott: a korszellem megköveteli „a rendszeres büntető törvénykönyvek” elfogadását, amelyek fő fontosságuk folytán „a többi források hatását nagy mérvben megszorítják.”⁵² A kodifikáció gondolatának ébrentartására hivatkozta meg az idevágó legfontosabb szakirodalmat, többek között Szalay László⁵³ és Szokolay István⁵⁴ munkáit.

Az Andrássy-kabinet igazságügy-miniszterének, Horvát Boldizsárnak a *jogalkotási programja* kezdetektől tartalmazta a büntető kodifikáció gondolatát, a magyar büntetőjog összefoglaló szabályozásának sürgető szükségét. A miniszter kezdeményezésére már 1867 áprilisában törvény-előkészítő bizottság jött létre,⁵⁵ melynek büntetőjogi albizottsága az 1843. évi javaslat átdolgozását indítványozta.⁵⁶ A munka elvégzésére Horvát Csatskó Imre királyi táblai bírót kérte fel, aki kétéves munkájának eredményeképpen elkészítette az 1843. évi anyagi jogi

javaslatok átdolgozását.⁵⁷ A tervezet azonban nem került országgyűlés elé, és ezzel „az 1843-iki javaslat a magyar codificatio örök kárára végképpen lekerült a napirendről”.⁵⁸ Ekkor már Csemegi Károly is a minisztériumban dolgozott,⁵⁹ több törvényjavaslat is fűződött már nevéhez, amikor 1871-ben végül is ő nyerte el az újabb megbízást

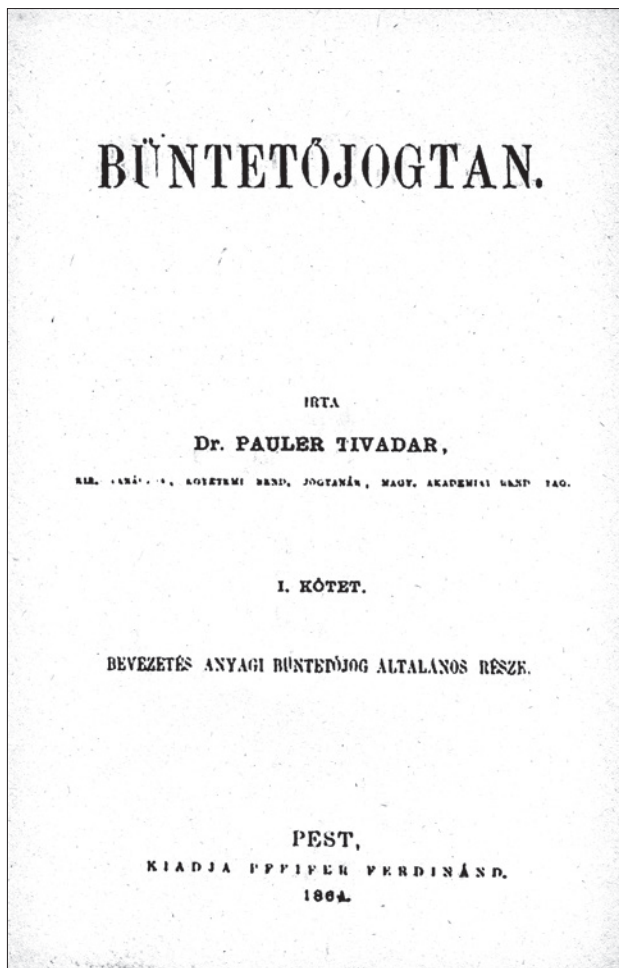
a kodifikációra.⁶⁰ Csemegi Károly igazolta a bizalmat: két esztendő múltán letette a miniszter asztalára a büntető törvénykönyv új tervezetét, amit így 1873. október 29-én, az előző kódexjavaslat tárgyalásának harmincadik évfordulóján Pauler Tivadar igazságügy-miniszter benyújthatott a képviselőházhoz.

Csemegi műve a klasszikus büntetőjogi irányzat egyik utolsó európai remeke volt, az abszolutizmusok elleni küzdelemben kialakult polgári reakciók biztonsági igényeire válaszolt. Filozófiája egyetlen mondatban összefoglalható: „garanciák minden áron”. Az emberi jogok védelmét szolgáló szabályozás a nyílt rendi egyenlőtlenségek és partikularitások rendszerével szemben egy garanciális büntetőjog képét rajzolta meg. Középpontjában az elidegeníthetetlen emberi jogok, a személyes biztonság és a jogegyenlőség állott. A szabályozás fő szempontjai a törvény előtti egyenlőség, a humanizmus, az egy-

ségesen szabályozott büntetőjog, az arányos és igazságos büntetés, a törvényi (lehetőleg kodifikált) szabályozás. A kódex sajátjának vallotta a *nullum crimen sine lege*, a *nulla poena sine lege* és a *nulla poena sine crimine* elvét. Ezzel a magyar büntetőjog végérvényesen áttért a törvényben rögzített büntetőjog rendszerére.

3. Európa-centrum szerepe a kodifikációban

A Béccsel szemben szuverenitását kereső rendi politizálás, majd az egyensúlyra törekvő parlamentáris kormányzatok nem tehettek mást, mint vállalták a kontinentális modellek meghonosítását. A magyar kodifikátorok számára lényegében két tájékozódási pont állt rendelkezésre: Európa nyugata vagy az osztrák struktúrák. Oroszországnak, a

Pauler Tivadar *Büntetőjogtan* című kötetének címlapja, 1864-es kiadás

Balkánnak, Lengyelországnak törvényalkotási mintázata semmilyen vonzó gyakorlattal nem szolgált a magyar jog számára. Az osztrák képlettektől politikai okokból is *elfordult* a magyar jogalkotás, még ha időről időre oktrojált keretekben szenvednie is kellett az osztrák büntető jogszabályok hatását. A *haladás mintája* egyértelműen *Nyugatról érkezett*.

Az útvonalak nyilvánvalóan különböztek, változtak a tudástranszfer hordozói is, a befogadás és az adaptáció szempontjai is időről időre mások voltak. Eleve más a környezete a befogadásnak a szokásjogon nyugvó bírói jogi praxis korszakában, mint a népképviselőre épülő törvényalkotás és a kodifikáció teoretikus intézményesítése idején. A *consuetudinális joggyakorlat* magától értetődően fogadott be olyan új jogintézményeket, szabályokat és ajánlásokat, melyek nem voltak ellentétesek a bírói praxissal, sőt esetleg segítségére voltak a törvénykezőnek. „Középkori jogunk *autonóm módon fejlődött*: csak azt, annyit és oly módon vett át külföldről, amit és amennyit az élet szükségessé vagy kívánatossá tett.”⁶¹ Ennek okán az átvétel nem állt ellentétben a magyar joggyakorlattal, hiszen a szokásjog és a történeti alkotmány logikája és kodifikálatlansága a jogalkalmazót felruházta azzal a joggal és lehetőséggel, hogy minden alkalmasnak tűnő megoldást felhasználjon a helyes döntés érdekében.⁶² Egyébként éppen ez adta meg a lehetőséget a jog befogadására: hiszen a bíró a szokásjogi normák és a saját belátása mellett akár külföldi jogszabályokat, törvényeket vagy tudományos műveket is tanulmányozhatott a törvénykezési gyakorlat tökéletesítéséhez. Ennek szép példáját adta a fentebb már idézett, Kollonics Lipót nevéhez fűződő kísérletet az osztrák jog magyarországi hatályosítására III. Ferdinánd Alsó-Ausztria számára kiadott *neue peinliche Landgerichtsordnung*nak magyarításával.⁶³ A latinra fordított *Ferdinandeát* bizonyos részleteiben befogadta a bírói gyakorlat.⁶⁴ Vuchetich is azt állítja, hogy ugyan ezt a *Praxis Criminalist* nem tekinthetjük a magyar büntetőjog forrásának, hiszen „ez ellentétes volna az ország jogrendszerével, az igazságszolgáltatási szokásjoggal”, mégis tudomásul kell venni, hogy a bírák „segítségül igénybe szokták venni, mind a bűncselekményeket súlyosító vagy enyhítő körülményeket, mind pedig a vizsgálati kérdések formáját illetően”.⁶⁵ S a közkézen forgó munkák vagy éppen a kormányzat, a felsőbbbíróóságok által kiküldött, vagy a *Corpus Juris Hungarici* aktuális kiadásához függelékként csatolt jogszabályok bizony befolyásolhatták a gyakorlatot. A *Praxis Criminalis* a legdirektebb hatást nyilván a német nyelvű (kamarai igazgatás alatt is álló) városi joggyakorlatban fejtette ki,⁶⁶ de Béli Gábor és Kajtár István bizonyították vármegyei alkalmazását is, elsősorban a hiányzó rendelkezések pótlása során, olykor kifejezetten meghivatkozva „szokásbeli Büntető Törvény” vonatkozó helyét.⁶⁷ Nemrégiben Biczó András elemezte Benedict Carpvov munkáinak, különösképpen a *Practica nova Imperialis Saxonica Rerum Criminalium* előfordulásait a Kárpát-medencében, aminek eredményeképpen bizonyítást nyert, hogy német jogtudós művei ismertek és elismertek voltak Magyarországon, a gyakorlatban is hivatkozták azokat.

Igazolt, hogy a szász jogtudós művei egyes felvidéki városokban, az erdélyi szász területeken, a nyugat-magyarországi városok közül Sopronban, illetve Budán fordultak elő, Biczó továbbá debreceni tisztai keresetekben, ügyvédi előadásokban azonosította a hivatkozásokat.⁶⁸ A protestáns *egyetemi peregrináció* teljesen nyilvánvalóan biztosította az utat a nyugati teóriák, szakirodalom és praktikus tapasztalatok számára, a 19. században *megnyíló utazási lehetőségek* pedig fokozták a befogadási hajlandóságot.

Alapvetően változott meg a helyzet a *törvényhozás térnyerése* nyomán. Amikor előbb a hatalmi ágak megosztásának első jelei, a rendi törvényalkotás modern garanciái körvonalazódtak az 1790. évi országgyűlés artikulusaiban, később a népszuverenitás kifejeződéseként a népképviselőt adott rangot immáron a törvénynek, a jogbefogadás egyre erősebben kötődött az országgyűlés jogalkotásához. Ez a *kodifikációt felértékelte*, de vele egy időben szükségessé tette az előttünk járó országok törvényhozási megfontolásaink megismerését, a hatályos vagy éppen vita alatt álló büntető törvénykönyvek megismerését. Ez pedig lehetetlennek látszott a büntetőideológiák és -politikák, a tudományos teóriák megismerése nélkül. Miként Filangieri, Beccaria, Sonnenfels és a felvilágosodás ismertebb íróinak jogpolitikai és büntetőpolitikai nézeteit, a tudományosság állását is igyekeztek a kodifikátorok közvetlenül megismerni.

Az 1790–1791. évi országgyűlés, miután intézkedett az uralkodó által már visszavont *Sanctio Criminalis Josephina* hatályon kívül helyezéséről, a jogrendezést célzó munkálatok keretébe igazította a büntetőjog és a büntetőeljárás átfogó szabályozásának feladatát is. Négyesztendős munka után, 1795 februárjában tette le a jogügyi bizottság a tizenkét terjedelmes kötetben összefoglalt javaslatokat. A latin nyelvű *Codex de delictis eorumque poenis*⁶⁹ megszületésének körülményeit tekintve nem feledhető a társadalmi politikai háttér. A jozefinista büntetőjog és a *Sanctio Criminalis Josephina* terhes örökségétől éppen megszabaduló rendi erők fő dilemmája a *rendi konzervativizmus* és a *felvilágosodás haladó teóriái* közötti egyensúly megtalálása volt. Nem térhettek ki a korszellem követelményei elől, a művelt nemesi körök nem is tervezték ezt, miközben ki kellett elégíteni a vármegyei tradicionalizmus igényeit is. Ennek a *mérleghelyzet-keresésnek* eredményeként született meg a javaslat, mely ennek okán a felvilágosodás számos tételét a legdirektebb formában foglalta magában, miközben a nemesi előjogok megerősítését is jelentette. Szerkezetében hiába is keresnénk a későbbi büntető törvénykönyvek szokásszerű beosztását, ugyanakkor új jelenségeként olvasható a tételes rendelkezéseket megelőző *Principia* című fejezet, amelyben a *subdeputatio* összefoglalta a legfontosabbnak tartott alapelveket. És éppen ezek az alapelvek mentén summázható leginkább a kontinentális fejlődés hatása. A nemesség privilegizált büntetőjogi helyzetének stabilizálása mellett rögzítette a bizottság többsége által befogadható teoretikus novumokat. Az 1792 és 1795 között zajló kodifikáció idején már Magyarországon is meghatározó alapművek forogtak közkézen, így Beccaria klasszikus munkája, az 1764-es *Dei delitti e delle pene*, vagy a Filangieri által 1780-ban útjára indított

La Scienza della legislazione kötetei. Tagadhatatlan, hogy a felvilágosodás tanai legközvetlenebbül hatottak a kodifikátorokra, olyan tételeket eredményeztek a tervezetben, mint a törvények uralma, a törvény előtti egyenlőség, az arányosság, a megelőzés vagy a beszámítás tana.⁷⁰ Hajdú Lajos, a javaslat történetének kutatója, elismerve a büntető elvi újdonságok megjelenését, hangsúlyozta a konzervatív jogi konstrukciókhoz ragaszkodó nemesi akarat erejét, s a kettő metszetében vélte felfedezni a kódextervezet legfontosabb jellemzőjét: a kusza, zavaros magyar büntetőjogi szabályozásba hozandó rend szándékát. A büntetőjog egész rendszerét átfogó, valamennyi elvi tételt magában foglaló, rendszerszerű szabályozási módszertant követő javaslat világos fogalmazásra, áttekinthető szerkezetre, társadalmi felvilágosításra törekedett.⁷¹ Ezért, szemben Finkey Ferencsel⁷² és Fayer Lászlóval,⁷³ a modern *nyugati hatások* dominanciája helyett a *magyar rendi konzervativizmus* erejét és túlsúlyra jutását emelte ki, hivatkozva az őstervezet azon fordulatra, miszerint az a *Corpus Juris*-ban meglévő dekrétumokat, a bírósági praxist is tekintetbe vette. Ezért szerinte nem csupán kodifikációs, de inkorporációs célja is volt a bizottsági munkálatnak.⁷⁴

Mint ismeretes, a büntetőjogi operátum hányattatott sorsa végül az 1843-as választmány munkálataiban teljesedett ki.⁷⁵ A büntetőjog története kapcsán a sokat idézett 1840. évi V. törvény cikk tartalmazott egy olyan utasítást is, mely alapvetően meghatározta az országos választmány, illetve később a büntetőjogi törvénytervezetet kidolgozó alváltmány munkamódszerét. Eszerint a javaslat(ka)t kimunkáló testületnek kifejezett *utasítása* volt a *külhoni tapasztalatok felhasználására*, a nemzetközi büntetőjogi és büntetés-végrehajtási tudományosság és az idevágó praxis eredményeinek hasznosításra.⁷⁶ Ebben a kérdésben a negyvenes évek fordulóján egyetértés volt a liberális és konzervatív erők, az opozíció és kormányzat között. Az országos választmány, az alváltmány és a szakmai véglegesítésben részt vevők három szinten értelmezték az instrukciót. Egyfelől valóban begyűjtötték és hasznosították a személyes és írásban *hozzáférhető tapasztalatokat*, hazai és külhoni beszámolókat, börtönleírásokat. Másfelől igyekeztek megismerni a *tudományos szakirodalommal*; azt olvassuk a vitákban, dokumentumokban, emlékiratokban, hogy a választmány(ok) és közvetlen környezetük a lehető legrészletesebben igyekezett tájékozódni a szakmai kérdésekben. S a harmadik zóna: a *szakvéleményezés* kérdése, mely főként Mittermaier heidelbergi professzor személyes közreműködésében volt tetten érhető.

Eötvös József és Lukács Móricz *Fogházjavítás* című munkájuk szinopszisában többek között úgy foglalták össze faladatukat, hogy

„a’ közönség által alig ismert dolgozatainkból, részint azokból, mik a’ külföld tudósai által a’ büntető-rendszer javítása iránt mondattak, azt mit a’ szőnyegen fekvő kérdés megértésére szükségesnek véltünk, összeállítók; más célunk nem volt, mint hogy a közönségnek leginkább azon részét, melly utasításai által a’ törvényhozárra befolyással bír, mielőtt határozniok kell, a’ mennyire lehet, tökéletesen felvilágosítsuk...”⁷⁷

Ez a tömör összefoglalás egyben a fogházjavító mozgalom tudományos ars poeticája. Aki a korszakban büntetőjoggal foglalkozott, alapvető célkitűzésként kezelte a nyugati tudományos irodalom megismerését és megismertetését. Pulszky Ferenc önéletrésében⁷⁸ összefoglalta, milyen komolyan készült a büntető törvénykönyv szerkesztésére. Ezért olvasta és tanulmányozta Anselm Feuerbach, Carl Joseph Anton Mittermaier és Edward Livingston műveit. A 1841 őszt Bécsben töltötte, s mivel feltett szándéka volt találkozni Mittermaierrel,⁷⁹ útlelért folyamodott Németországba. Pulszky önéletrésére szerint az alváltmány munkarendjében neki kellett elsőként a *Code Napoleon* szövegét, majd *tizennégy hatályos európai kódex* odavágó citátumait ismertetnie az alváltmány tagjaival. Külön ki kellett emelnie az eltéréseket a szövegben. Ezután kezdődött a diszkusszió, majd mindenki részvételével a szövegezés, a szerkesztés következett. Az így kialakult szerkezetet ismertették, majd a formulázást Deák „reassumálta”, bírálta, majd ő maga újírta és lediktálta. „Amint egy fejezetet bevégeztünk, lefordítottam németre s megküldtem Mittermaiernek, kinek észrevételeit megint megfontoltuk, s hol elfogadtuk, hol elvetettük.”⁸⁰ Az országos választmány a hosszas tanácskozások eredményeként az országgyűlés asztalára letett tervezetei tükrözték azt a törekvést, hogy „a’ legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő” törvénykönyv készüljön.

A főrendek visszautasítását követően újabb büntető törvénykönyvtervezet a kiegyezés kodifikációjáig nem készült. A magyar jogalkotás, mint fentebb láttuk, 1878-ban jutott el az újabb kódexig. A büntető törvénykönyv *elsőleges forrásai* az 1867. évi belga büntető törvénykönyvek és olasz javaslatok, az 1870. évi osztrák büntetőjavaslat, valamint az 1871. évi német és francia törvénykönyvek voltak. (A vezérfonal a német büntetőtörvény volt.) Ahogyan Finkey Ferenc fogalmazott: az átdolgozott, végső javaslat (és annak indoklása) már felölelte az összes európai büntető törvénykönyv megoldását, és lényegében *azok szintézisét adta*.⁸¹ Csemegi legendás nyelvtalentum volt. Az otthonról hozott német és francia nyelvismeret mellett kiváló latin és olasz nyelvtudásra tett szert, fogsága idején angolul is megtanult, hogy a szakirodalmat közvetlenül tanulmányozhassa.⁸² A kodifikációhoz elengedhetetlen nyelvi választékosság egyik legkedvesebb időtöltéséből, a nyelvművelésből eredt. Műfordításokat készített, verseket írt. Rendkívüli gondot fordított a szép és pontos fogalmazásra, szóban és írásban egyaránt. Szellemes beszélgetőtárs, kemény vitapartner, briliáns logikával érvelő jogász volt.⁸³ Kortársai méltatták mind kiváló íráskészségét, mint lebilincselő stílusát. Kompilációs adottsága rendkívüli lehetőséget biztosított ahhoz az „egészséges eclecticismushoz”, amely biztosította az európai tudomány és törvényhozás eredményeinek egyesítését.

„Technikája korszakot jelent a magyar törvényhozás terén.”⁸⁴ „...mikor hallottam fejtegetéseit a legnehezebb tudományból, a büntető jogból; mikor láttam könyvtárát, a legnagyobb német, angol, francia, olasz tudósok híres műveit előtte s mikor megmutatott jegyzeteiből

néhány fejezetet, különösen azt, a mely a felségsértésről szólt: akkor láttam csak, hogy a mívelt világ egyik legnagyobb törvényalkotója az az apró vörös ember”.⁸⁵

Művét, a büntető törvénykönyvet Európa hatályos joganyagának és tudományos szakirodalmának *mély ismeretével* alkotta meg.

A kódex hatálybalépését követően szinte azonnal megjelenő szakmai bírálatok éppen ezt a széles szakmai spektrumú bázist vették tűz alá. Balogh Jenő vélekedett úgy, hogy Csemegi munkája, a büntető törvénykönyv

„legkevésbé sem úttörő, sőt nem is önálló munkát, hanem receptív és revideáló feldolgozása a német, osztrák, francia és olasz büntető jogtudomány és törvényhozás azon fejlődési fokának, melyen azok a törvénykönyv tervezetének készítésekor, a hetvenes évek közepén állottak volt”.⁸⁶

Angyal Pál a kódex filozófiáját és módszertanát alapvetően meghatározó klasszikus irányzatról vallotta, hogy az nem volt egyéb, mint a „humanizmus mázával bevont igazságosság” kifejezője, amihez képest a 20. században „a célszerűség eszméje kezdi korlátoló erejét mindjobban kifejteni”.⁸⁷ Dacára a kritikáknak,

„Csemegi a század nevezetes Büntető Törvénykönyveinek és javaslatainak imponáló ismeretében az egyes kérdések monografikus mélységű feldolgozásával olyan művet hozott létre, amelynek magas tudományos színvonalát és önállóságát legszigorúbb bírái sem vonhatták kétségbe”.⁸⁸

Kétségtelen tény, hogy a 19. század végére megerősödő reformirányzatok tettesorientált felfogása szellemében érvelők több fogást is találtak a kódex rendszerén, így a fiatakorúak, a visszaesők kezelésének problémáit, vagy a büntető rendszer bonyolultságát. Ami viszont a kódex értékelésében magáért beszélt: a 70 évig hatályos általános rész és a 80 évig alkalmazott különös rész, aminek ráadásul nem is alkalmatlansága, hanem a politikában bekövetkezett alapvető világnézeti változások, a szovjet típusú diktatúra intézményesülése vetett véget.

*

A kapcsolatok, amelyek a magyar jogi praxis és a jogtudomány, valamint Európa centruma között kialakultak, a jogalkotásra, jogalkalmazásra, jogirodalomra nem csupán

serkentő hatással voltak: a magyar kodifikációs folyamatok egyértelműen a nyugati fejlemények talaján állottak. Ugyanakkor a büntetőjogi törvényalkotásban nem volt kimutatható olyan centrumhatás, mely valami módon gátját jelentette volna a magyar kodifikációnak.

A kutatás éppen ellentétes problémákat regisztrált. Egyik éppen a magyar politikai felfogás inkább közjogi jellegű ellenállása volt a nem magyar forrású joggal szemben, amit jellemzően felerősített a monarchikus diktatúra 1848-as jogalkotást tagadó álláspontja. A régi magyar jog képviselője kurázi kérdésévé vált, függetlenül annak belső tartalmától. A másik jellemzően az alkotmányjogi tradicionalizmusból fakadt. A büntető kodifikáció sikerességének alapfeltétele volt a hatalmi ágak szétválasztása. Ez azonban jelentősen csonkította a vármegyei autonómiát. A Tisza-kormányzat a vármegyék erősítésének jegyében létrehozta a közigazgatási bizottságot, amelynek munkájába bevonta az ügyészt is, ami a két hatalmi ág összevonását eredményezte, legalábbis ezen a ponton. Tiszának köszönhető a rendőri hatóság büntetőbíráskodási jogkörének erősítése is.⁸⁹ Harmadik regisztrált probléma éppen nem a gátoltság, sokkal inkább a „túlfutás” volt, mely a centrummintát a maga tökéletességében követve vagy azt túlfeszítve, megelőzte a „kulturáriumok” lépéseit. Ilyen volt a halálbüntetés eltörlésének dolga 1843-ban, vagy a reformiskolák tanításainak következetes bevezetése 1908-ban, alkalmanként a magyar társadalom fejlettségét megelőző intézmények születtek, miként a dologház, 1913-ban.

S annak megállapítása sem mellőzhető, hogy az egymást követő kiváló magyar tervezetek sok esetben blokkolták a kodifikációt. A megújulás híveinek sokszor kellett küzdeniük az előző javaslatok szellemével, hogy az új tervezet valóban korszerű és modern legyen. A magyar büntetőjogi kodifikátorok tudatában voltak az adaptációs nehézségeknek és felelősségükkel a törvényalkotási folyamatban. Valamennyi javaslat létrehozásakor ki-ki szakmai, tudományos, praktikus érvekkel próbálta meggyőzni az aktuális politikai aktort, a felelős törvényhozókat az új intézmények hasznosságáról és szükségességéről.

A magyar kodifikációs tervezetek meghatározói voltak tehát az európai(-amerikai) hatások, a tradicionalizmus, a megelőző törvényalkotási folyamatok hagyatéka. Mindezzel együtt egy további következtetés is idekívánkozik: a magyar jogalkotásnak vannak olyan elmei, amelyek hatással voltak az európai tervezetekre. A tőlünk nyugatra fekvő országok kodifikációs delegációi más államok mellett a magyar országgyűlési és szaktudományos viták eredményeit is számba vették.

MEZEY, BARNA

Zur Geschichte der Kodifizierungsmodelle

(Zusammenfassung)

Die Kodifizierung war ein spätes Phänomen in der Geschichte des ungarischen Strafrechts. Die Notwendigkeit, das Rechtssystem und die Gerichtsorganisation zu reformieren, bestand bereits im 17. Jahrhundert, aber die Bestrebungen des habsburgischen Absolutismus und die verfassungsrechtlichen Forderungen der ungarischen Orden standen im Widerspruch zueinander. Auch der aufgeklärte Absolutismus war nicht für eine eigenständige ungarische Gesetzgebung. Auch das Verhältnis zwischen dem Gesetzesrecht und dem Gewohnheitsrecht, das es korrigierte und untergräbt, war widersprüchlich. Der erste unabhän-

gige ungarische Gesetzesentwurf wurde schließlich 1795 fertiggestellt. Der nächste Gesetzesentwurf musste bis 1843 warten. Das erste Strafgesetzbuch wurde schließlich 1878 vom Landtag verabschiedet. Alle drei Werke wurden von den neuesten europäischen wissenschaftlichen Erkenntnissen beeinflusst. In allen drei Fällen dienten die bestehenden Strafgesetze des Kontinents als Vorbild. Aber die Autoren aller drei Entwürfe haben dies mit einer sorgfältigen Anpassung und mit großem Respekt für die ungarischen Traditionen getan.

MEZEY, BARNA

On the History of Codification Models

(Abstract)

Codification was a late phenomenon in the history of Hungarian criminal law. The need to reform the legal system and the organisation of the courts already existed in the 17th century, but the aspirations of Habsburg absolutism and the constitutional demands of the Hungarian orders were at odds with each other. Even enlightened absolutism was not in favour of independent Hungarian legislation. The relationship between statutory law and customary law, which it corrected and undermined, was

also contradictory. The first independent Hungarian bill was finally finalised in 1795. The next draft law had to wait until 1843. The first penal code was finally passed by parliament in 1878. All three works were influenced by the latest European scientific findings. In all three cases, the existing criminal laws of the continent served as a model. But the authors of all three drafts did so with careful adaptation and with great respect for Hungarian traditions.

Jegyzetek

- ¹ VARGA Csaba: *A kodifikáció, mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 1979. Akadémiai kiadó, 65. skk. p.
- ² SASHALMI Endre: Az abszolutizmus: az abszolút monarchia elmélete. In KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. (Jogtörténeti értekezések 41.) Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 26. p.
- ³ STIPTA István: Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői. In KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. (Jogtörténeti értekezések 41.) Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 122. p.
- ⁴ VARGA Csaba: Kodifikáció az ezredfordulón túl. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Kodifikáció*. Budapest, 2002. ELTE Állam-és Jogtudományi Kara, 110–111. p.
- ⁵ MEZEY Barna: Szuverenitáskérdések. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitás-kutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 43–54. p.
- ⁶ NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. Akadémiai Kiadó, 44. p.
- ⁷ CSEMEGI Károly: Codificatio vagy unificatio. In EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (szerk.): *Csemegi Károly művei I*. Budapest, 1904. Franklin-Társulat, 4. skk. p.
- ⁸ LŐRINCZ József – MEZEY Barna: *A magyar börtönügy története*. Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó, 90. p.
- ⁹ Vö. HORVÁTH Tibor: Az első magyar büntető törvénykönyv és kodifikátora: Csemegi Károly. In MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. (Jogtörténeti Értekezések 26.) Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 35. p.
- ¹⁰ JEROUSCHEK, Günter – RÜPING, Hinrich: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*. München, 2011. Verlag C.H. Beck, 40. p.
- ¹¹ Uo. 37. skk. p.
- ¹² RUSZOLY József: *Európai jog-és alkotmánytörténelem*. Szeged, 2011. Pólay Elemér Alapítvány, 600–601. p.
- ¹³ BICZÓ András: *A német(-osztrák) jog befolyásának vizsgálata a XVIII. századi magyar büntetőjogban két paradigmikus hatás tükrében*. (Doktori értekezés) Debrecen, 2025. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 117. p. <https://hdl.handle.net/2437/387549>.
- ¹⁴ BÓNIS György: *A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. Az Angyal Szeminárium Kiadványai, 26. sz. 7–8. p.
- ¹⁵ KALMÁR János – VARGA J. János: *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Bd.39.) Stuttgart, 2011. Franz Steiner Verlag.
- ¹⁶ BÉLI Gábor: Der Einfluss des deutschen Rechts auf die ungarische Strafpraxis. Die Rolle des Corpus Juris Hungarici in der Strafrechtsprechung zwischen dem Anfang des XVIII. und der Mitte des XIX. Jahrhunderts. In JEROUSCHEK, Günter – MEZEY, Barna – RÜPING, Hinrich (szerk.): *Strafverfolgung und Staatsraison. Deutsch-ungarische Beiträge zur Strafrechtsgeschichte*. Giessen, 2009. Psychosozial-Verlag, 105. p.
- ¹⁷ BALOGH Elemér: Büntetőjog-történeti dogmatikai alapkérdések, Rendszertani kísérletek a korai magyar büntetőjogi kodifikációban. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 3. sz. 3–4. p.

- ¹⁸ PAULER Tivadar: *Jog-és államtudományok Encyclopaediája*. Pest, 1865. Emich Gusztáv tulajdona. 119. p.
- ¹⁹ BARTA János, ifj.: Előterjesztés a Magyar Királyság igazgatására (1688–1690) *Klió*, 2012. 3. sz. 100–103. p.
- ²⁰ HOMOKI-NAGY Mária: Az adományrendszer reformjára tett kísérletek az 1795. és az 1830. évi magánjogi tervezetekben. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica*, 2001. Tom. 59. Fasc. 6. 1–40. p.
- ²¹ HOMOKI-NAGY Mária: Az osztrák polgári törvénykönyv hatása a magyar magánjogra. In RÁCZ Lajos (szerk.): *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről*. Budapest, 2006. Új Ember Kiadó, 231. p.
- ²² HAJDÚ Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ²³ 1827. évi 8. törvénycikk a bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik.
- ²⁴ *Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motibus suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1825/7 exmissae circa objecta ad Deputationem Publico-Politicam relata*. Posonii, 1830.
- ²⁵ SZEKFŰ Gyula: Széchenyi és a harmincas évek. In HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet V*. Budapest, 1936. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 287. p.
- ²⁶ HEIL Kristóf Mihály A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 76. p.
- ²⁷ HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.
- ²⁸ BARTA István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, 182. p.
- ²⁹ DEÁK Ferenc: A magánjog codificációjánál követendő methodusról. 1834. május 24. In KÓNYI Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*. I. k. 1829–1847. Budapest, 1882. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda (továbbiakban *Deák 1829–1847*) 60–61. p.
- ³⁰ SZLADITS Károly: Deák Ferenc és mai magánjogunk. *Jogtudományi Közlöny*, 1903. 42. sz. 351. p.
- ³¹ *Deák 1829–1847*. 60–61. p.
- ³² MEZEY Barna: Deák Ferenc szerepe a kereskedelmi jogi kodifikációban In TÓKEY Balázs (szerk.): *Liber Amicorum. Ünnepi tanulmányok Kisfaludi András 65. születésnapjára*. Budapest, 2023. Wolters Cluwer, 87–97. p.
- ³³ DEÁK Ferenc: Észrevételek a büntető törvénykönyvről. In MOLNÁR András (szerk.): *Javítva változtatni. Deák Ferenc és Zala vármegye 1832. évi reformjavaslatai Zalaegerszeg*, 2000. Zala Megyei Levéltár, 176. p.
- ³⁴ Vö. GÁL László: *Javallat. Az első magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet 1839*. A bevezetőt írta és a szöveget sajtó alá rendezte HAJDÚ Lajos. (Bölcsészettudományi Kar Encyclopaedia Transylvania) Budapest 1992. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 9. skk. p.
- ³⁵ LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. (Jogtörténeti értekezések 55.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.
- ³⁶ Az 1840. évi V. törvénycikk a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett országos választmány küldetik ki.
- ³⁷ *Jelentése a' 1840-ki évi 5ik törv. cikkely által, a' büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás, végett kiküldött országos Választmánynak. Felsőes Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik apostoli Királya által szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek Írásai*. I. kötet. 19dik szám alatt. Pozsonyban, az Országgyűlési irományok Kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál, MDCCCXLIII.
- ³⁸ *Felsőes Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik apostoli Királya által szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a' tekintetes Karokkal és Rendekkel*. Pozsonyban, az Országgyűlési irományok Kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál, MDCCCXLIII.
- ³⁹ MEZEY Barna: *Az első magyar büntetőjogi törvényjavaslat. A büntető kodifikáció és a büntetőjogi törvényjavaslat sorsa az országgyűlésen*. (Jogtörténeti értekezések 64.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó.
- ⁴⁰ MEZEY Barna: A büntető kodifikáció ügye 1848-ban és a szabadságharc alatt. In MEZEY Barna – VERESS Emőd (szerk.): *Az április törvények 175 éve: a modern Magyarország megalapozása*. (Mádl Ferenc Intézet Tudományos Közleményei, 13.) Budapest, 2024. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 313–327. p. DOI: https://doi.org/10.47079/2024.mbve.aprilisiv.13_16
- ⁴¹ OLECHOWSKI, Thomas: *Einführung in die historischen Grundlagen des Rechts 3*. (überarbeitete Auflage) Wien 2010. Facultas Verlags- und Buchhandels AG, 144–145. p.
- ⁴² FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, 1900. Franklin Társulat, 62. p.
- ⁴³ KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam-és jogrendszer alapjai. Európa – Haladás – Magyarország*. Budapest–Pécs, 2003. Dialóg Campus, 158. p.
- ⁴⁴ KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. (Jogtörténeti Értekezések 61.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 117. p.
- ⁴⁵ FAYER László: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1909. Grill Károly, 80. p.
- ⁴⁶ SZLEMENICS PÁL: *Magyar Fenyítő törvény*. Negyedik, javított, s a legújabb törvények-és rendeletekkel bővített kiadás Ökröss Bálinttól. Pest, 1865. Heckenast Gusztáv, 11–15. p.
- ⁴⁷ DEGRÉ Alajos: A magyar büntetőgyakorlat általános jellemzése (1861–1878). In NAGY László (szerk.): *A magyar büntető törvénykezés 100 éve*. (Jogász Szövetségi Értekezések 2.) Budapest, 1979. Magyar Jogász Szövetség, 15. p.
- ⁴⁸ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. Pest, 1864. Pfeifer Ferdinánd.
- ⁴⁹ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 1999. Dialóg Campus, 334. p.
- ⁵⁰ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1909. Grill Károly, 81. p.
- ⁵¹ FAYER 1900. I. 62. p.
- ⁵² PAULER 1869. I. 9. p.
- ⁵³ SZALAY László: *Publicistai dolgozatok*. Pest, 1847. Heckenast, 19. skk. p.
- ⁵⁴ SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk s ügyvédek számára*. Pest, 1848. Heckenast, 14. skk. p.
- ⁵⁵ PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, 1878. Magyar Tudományos Akadémia, 240. p.
- ⁵⁶ MEZEY Barna: A kodifikáció terhe. In MÁTHÉ Gábor – MENYHÁRD Attila – MEZEY Barna (szerk.): *A kettős monarchia*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 284–285. p.
- ⁵⁷ BATÓ Szilvia: „Átadva Minister Urnak...” adalékok a büntetőjogi kodifikáció történetéhez (1867–1871). In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 81. p.
- ⁵⁸ FINKEY 1909. 81. p.
- ⁵⁹ HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly, a magyar büntetőjogi törvénykönyv s a bírói szervezetről szóló törvény megalkotójának élete és működése*. Budapest, 1943. Pesti Lloyd, 54–55. p.
- ⁶⁰ FAYER 1900. I. 65. p.
- ⁶¹ BALOGH Elemér: A Parxis Criminalis hatása a szegedi boszorkányperre. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. ID. Research Kft.–Publikon Kiadó, 32. p.
- ⁶² BALOGH 2016. 35. p.
- ⁶³ BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Az osztrák (német) jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (A Praxis Criminalis) In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam-és jogtudományok köréből XIX*. Pécs, 1988. Janus Pannonius Tudományegyetem, 29. p.

- ⁶⁴ BALOGH Elemér: Zum Einfluss des deutsch-österreichischen Rechts auf das ungarische Strafrecht im 18. Jahrhundert. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtswissenschaft*, 2023. 6. sz. 404. p.
- ⁶⁵ VUCHETICH Máttyás: *A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv: Elméleti büntetőjog.* (A Magyar Jogtudomány Klasszikusai 1.) Ford. KIRÁLY Tibor. Budapest, 2010. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 67. p.
- ⁶⁶ BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686–1708.* Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó, 299. p.
- ⁶⁷ BÉLI–KAJTÁR 1988. 57. p.
- ⁶⁸ BICZÓ 2025. 207. p.
- ⁶⁹ *Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus regni Hungariae partiumque eidem adnexarum, per Regnicolarem Juridicam Deputationem elaboratus.* Pestini, 1807. Landerer. Magyar fordításban: Kódex a büntettekéről és azok büntetéséről. In HAJDÚ Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezet.* Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ⁷⁰ Uo. 164. p.
- ⁷¹ Uo. 202–203. p.
- ⁷² FINKEY Ferenc: *Az 1792. évi büntetőtörvény-javaslat 150. évfordulója.* (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának kiadványai) Debrecen, 1942. Stúdium Könyvkiadó, 15. p.
- ⁷³ FAYER László: *Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* IV. Budapest, 1902. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, LXXXVI. p.
- ⁷⁴ HAJDÚ 1971. 175–176. p.
- ⁷⁵ MEZEY Barna: A rendszeres bizottsági munkálatoktól a börtönügyi törvényjavaslatig (A szabadságvesztés tervezett útja 1790-től 1843-ig) In HEIL Kristóf Mihály (szerk.) *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottságok munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 142–150. p.
- ⁷⁶ 1840. évi V. tc. 1. §.
- ⁷⁷ Reform a' büntető törvényhozás körében! Fogházjavítás. Írták Báró Eötvös József és Lukács Móricz. In MITTERMAIER: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról.* Pest, 1843. Heckenast Gusztáv, 41–42. p.
- ⁷⁸ PULSZKY Ferenc: *Életem és korom.* Budapest, 1884. Kiadja Ráth Mór.
- ⁷⁹ Uo. 139. p.
- ⁸⁰ Uo. 197. p.
- ⁸¹ FINKEY 1909. 82. p.
- ⁸² VAVRIK Béla: Csemegi Károly emlékezete. In SZLADITS Károly (szerk.): *Csemegi Károly emlékezete – A Magyar Jogászegylet Díszülése 1899. október 29.* (Magyar Jogászegyleti Értekezések, 19. k. 1. f.) Budapest, 1899. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 5. p.
- ⁸³ HAJNAL 2003. 14., 19. p.
- ⁸⁴ TARNAI János: Csemegi Károly emlékezete. In SZLADITS Károly (szerk.): *Csemegi Károly emlékezete – A Magyar Jogászegylet Díszülése 1899. október 29.* (Magyar Jogászegyleti Értekezések, 19. k. 1. f.) Budapest, 1899. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 14. p.
- ⁸⁵ EÖTVÖS Károly: *Utazás a Balaton körül.* Budapest, 1903. Révai Testvérek, 208–209. p.
- ⁸⁶ Vö. BALOGH Jenő: Büntetőtörvényeink módosításához II. *Husadik Század*, 1900. 11. f. 330–346. p.
- ⁸⁷ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1909. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 37. p.
- ⁸⁸ GYÖRGYI Kálmán: Emlékbeszéd Csemegi Károly születésének 175. évfordulója alkalmából a Magyar Kriminológiai Társaság és Csongrád város által rendezett emlékülésen. *Kriminológiai Közlemények*, 59. 2001. 170–183. p.
- ⁸⁹ EDVI ILLÉS Károly: Csemegi és kora. In EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (szerk.): *Csemegi Károly művei I.* Budapest, 1904. Franklin-Társulat, XVII. p.

